

суд и казне одговарајућом казном за убиство владара. Ово се, разуме се, није могло спровести пошто им је Народна Скупштина одала признање за „патриотско дело“ и пошто су, после атентата заузели важне положаје у државном апарату и војсци, одакле су вршили знатан утицај на управу. Осим ових проблема, дошао је „царински рат“, који је захтевао развијање свих потенцијалних снага не само буржоазије већ и радничке класе — пошто су и за економско осамостаљивање Србије били заинтересовани сви друштвени слојеви. За царинским ратом односно још у току тога рата, избила је и „анексиона криза“ (анексија Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске 1908) која је уморавала патриотска осећања и наметала убрзање припрема за рат и ослобођење осталих Срба, пре свега испод турске власти, односно припремање за Балканске ратове. Све је то наметало и интензиван привредни развитак земље и наоружавање војске, па и одлагање одлучних сукоба и извесне обзире и са једне и са друге стране.

Разуме се, свака од ових класа гледала је на све заједничке задатке са посебних својих класних интереса. Ослобађање свих Срба од туђинске власти, те према томе и Босне и Херцеговине, као и других територија, значило је за капиталисте и проширивање њених „граница корисности“ — велика држава, веће политичке и привредне могућности. Радничка класа је у том видела проширивање територије за класну борбу и за јачање својих редова радницима са тих територија. Радничка класа је на то гледала дакле, са позиција пролетерских интереса и већих и ближних могућности укидања капитализма као крајњег циља.

Др. Ружица Гузина

САСТАВ СКУПШТИНА И ПОЧЕТАК ПРЕТСТАВНИЧКОГ СИСТЕМА У СРБИЈИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА (ДО 1839)

У уставноправној историји Србије XIX века скупштине, које су одржаване првих деценија постојања српске буржоаске државе, имају изузетан, посебан значај. У том првом раздобљу, када крупне старешине теже да се што више осамостале у својим областима и када пружају већи или мањи отпор Карађорђевој централној власти и касније Милошевој власти, установа скупштине вршила је пре свега улогу једне централизаторске и „државотворне“ политичке силе. Чак и као опозиционе, скупштине тада играју значајну улогу, пре свега као централни колегијални органи, као органи који обједињавају старешине као претставнике својих крајева (нахија) нове српске државе, као органи дакле, који у великој мери доприносе, с једне стране, изградњи и јачању државе, а с друге стране јачању националне свести и успешном развитуку ослободилачке борбе српског народа.

Због таквог значаја и улоге коју су у прве четири деценије одиграле скупштине, од нарочитог је интереса испитати — што је циљ овог рада — њихов састав и начин формирања, јер је од тога умногоме зависно и њихов однос према кнезу и према народу, њихов карактер, једном речју њихова улога и њихов историјски значај.

Састав скупштина у периоду 1804—1813 не само да се разликовао од скупштина одржаних у периоду 1815—1839, него се мењао и у току сваког од та два основна периода. Линија њиховог развитка ишла је углавном од именованих старешинских скупова ка изборним, у правом смислу речи претставничким органима.

I. — У развиту Србије Првог устанка, у погледу састава њених скупштина, можемо разликовати два периода: 1. од 1804—1806, и 2. 1806 до 1813 (1).

1. У првом периоду на централним скупштинама учествује знатан број кнезова и кметова који су под Турцима у Београдском пашалуку добили звања и низ привилегија ферманима од 1793—1796. На првим скупштинама од 1804—1806 показало се да су стари кнезови били ти који су вукли ка компромисном решавању спорних питања с Турцима, у циљу заштите привилегија које су имали под Турцима.

На првој устаничкој скупштини у Остружници 1804, судећи према потписима на појединим документима са ове скупштине као и према потписима на протоколу састављеном у Земуну 28 априла 1804 (2), састав је био врло шаролик. Поред кнезова и војних старешина, на скупштини је био присутан изванредан број свештених лица, трговаца, хајдука и угледних људи. Међутим, претежан део учесника скупштине чинили су кнезови и војне старешине. Вероватно да овим бројем присутних лица није исцрпљен број учесника на Остружничкој скупштини. Према казивању Јанићија Ђурића, на скупштину је Карађорђе позвао и „неке главне Србе трговце и пријатеље србске да и они дођу на скупштину у Остружницу, које и дођу (како ти): прво Милутин Топал, Милош Урошевић, Димитрије Раčkовић“ (3). Број учесника на Остружничкој скупштини није био велики, јер је Карађорђе на скупштину позвао старешине нахија са по два три угледна човека (4). Под претпоставком да су сви дошли није могло бити више од 50 људи. Из напред делимично изложеног састава Остружничке скупштине не би се могло тврдити да је она по свом саставу била изразито скупштина кнезова, а још мање само нових војних старешина. По политичким захтевима који су били постављени на скупштини, тј. по захтевима који су са ње били упућени Порти, могло би се рећи да је њена делатност била усмерена пре на заштиту оних привилегија кнезова које су они имали под Турцима него ли на заштиту интереса нове сеоске буржоазије која се бо-

(1) Из оскудних података у изворима о саставу скупштина не може се дати исцрпна слика појединачног састава скупштина у Устанку. Ово утолико пре што имена учесника нису посебно записивана, изузев потписа на појединим молбама упућеним Порти, Русији и Аустрији као и потписа старешина на заклетвама датим Карађорђу и Совјету на скупштини 1811.

(2) На Остружничкој скупштини били су присутни: Младен Миловановић, Буша Вулићевић, Теодосије Маричевић из Орашца, Јанко Катић, Веса Велимировић, Васа Чарапић, Сима Марковић, Прота Алекса Лазаревић из Шопича, Павле Поповић из Вранике, Јуриша Михајловић из Грабовца, Петар Ерић из Звечке, Ђорђе Миловановић из Железника, Марко Дољанчевић из Остружнице, Радоје Трнавац из Ганиловића, Риста Радојичић из Блазнаве, Танаско Рајић из Страгара, Ранко Радић из Неменикућа, Рака Лајевац, Прота Магија Ненадовић, Милоје Петровић из Трнаве, Михајло Лазаревић из Шопича, Милан Обреновић из Вруснице, Теодосије Филиповић из Кнића, Сава Игуман Равнички, Јосип Игуман Каленички, Милоје Вукашиновић, Прота Јагодински, Јосип прота пожаревачки.

(3) Причања савременика о Првом устанку, Београд. 954, 72.

(4) Исто, 72.

рила за дефинитивно укидање феудализма, искључујући сваки компромис с Турцима. Учешће знатног броја свештених лица на Остружничкој скупштини може се тумачити тиме што је то била прва скупштина старешина из свих ослобођених крајева. У оквиру захтева према Порти расправљана су и питања која су се тичала цркве и њеног положаја према Порти. Објективно, у новоствореној српској држави свештенство је било савезник сеоске буржоазије; оно није могло ићи на стварање компромиса с Турцима, јер турски феудализам у Београдском пашалуку није дозвољавао слободан развој ни српској цркви.

И на Остружничкој скупштини 1805, већину учесника чинили су стари срески кметови и кнезови, затим изванредан број истакнутих војних старешина; остало су били буљубаше, бивши „фрајкорци“ и мањи број свештених лица. Остружничка скупштина од 1805, дакле, по свом саставу и карактеру, била је слична скупштини која је одржана у истом месту 1804 (5).

После битке на Иванковцу септембра 1805 и великих успеха које су устаници имали крајем ове и током 1806, компромисна политика кнезова изгубила је своју вредност, па је према томе и улога кнезова у одлучивању на скупштинама била скоро безначајна. Отуда је већ на скупштини у Борку септембра 1805 учествовао много већи број мањих и већих војних старешина у раду скупштине. По казивању проте М. Ненадовића, за скупштину у Борку из Боговађе је одабрано око 300 „најотменијих“ људи (6). Нема сумње да је Прота под „најотменијим“ подразумевао све старешине, бимбаше и буљубаше. Поред ових 300 људи које су Ненадовићи довели, Карађорђе је на ову скупштину позвао „све онога времена и веће и мање старешине, не изоставши ни Јакова, његова синовца проту Матију и Божу Грујовића“ (7). По Вуку, Карађорђе је на ову скупштину позвао знатније поглавице (8). На скупштини у Смедереву децембра 1805 такође је учествовао знатан број војних старешина и свештених лица (9).

2. — Од 1806—1813 године, ма да и даље ниједним скупштинским актом нити одлуком Совјета није био предвиђен састав скупштине, на скупштине су позивани и имали одлучујућу реч војне старешине. Старешине нису појединачно бирани као скупштински посланици, али су посебно позивани на скупштине на основу функција које су имали. Тако је, на пример, Карађорђе послао позиве старешинама за скупштину у Хасан-Пашиној Па-

(5) Списак учесника скупштине који су потписали априлску молбу 1806: Матија Ненадовић, Хаџи-Мелентије Стефановић архимандрит, архимандрит Глигорије Радојичић, архимандрит Хаџи-Константин, прота руднички Радојица Жујовић, прота јадрански Пантелејмон Дивљанић, прота београдски Марко Ненадовић, прота крагујевачки Атанасије Поповић, прота јагодински Милоје Вукашиновић, прота шабачки Хаџи-Георгије, прота пожешки и ужички Милутин Илић, игуман равнички Сава, прота пожаревачки Антоније, свештеник грочански Стеван, свештеник ваљевски Пантелејмон. Од старешина: Карађорђе Петровић, Јаков Ненадовић, Јанко Катић, Сима Марковић, Миленко Стојковић, Лука Лазаревић, Милан Обреновић, Васа Чарапић, Станоје Главаш, Стеван Синђелић, Јефта Кисовић кнез јагодински, Вујица Вулићевић, Радић Петровић, Милован Грбовић, Лазар Мутап, Алекса Лукић војвода ужички, Живко Дабић војвода соколски, Милић Кедић војвода јадрански, Милић Вукић, војвода драгачевски, Пеја Јанковић кнез ваљевски, Младен Милованић и Петар Добрнац.

(6) М. Ненадовић; Мемоари, Београд, 1867, 188.

(7) Л. Арсенијевић-Баталака: Историја српског устанка, I, Београд, 1898, 175.

(8) Вук Караџић: Грађа, 61.

(9) М. Вукићевић: Карађорђе, II, 303

ланци 1809. Један такав позив упућен је од стране Карађорђа 29 новембра 1809 Миленку Стојковићу. Миленко је на тај позив одговорио: „Ваше писмо од 29 септемврија т.г. у којему пишете да ћете скупчину чинити у Хасан Пашиној Паланки и мене зовете да тамо у скупчину дођем и тамо будем у суботу 2 октомвра данас примио сам га, и да ми опстојатељства дозвољавају не би могао на уречено време доћи због закасненија писма вашег“ (10). У писму Миленку Стојковићу од 2 октобра 1809 Карађорђе говори такође само о старешинама као учесницима скупштине од којих „полак старешина“ није дошло због ратне ситуације (11). То исто чини Баталака помињући једино старешине као учеснике ове скупштине (12). Пракса позивања старешина на скупштине одржала се све до пропасти устанка (13). На скупштину у Крагујевцу 1813 Карађорђе је позвао „све војводе и друге старешине из целе земље“ (14). Вук такође наводи да је Карађорђе на ову скупштину позвао све војводе (15). Из Карађорђевих позива старешинама на скупштине као и из казивања савременика о учешћу старешина на њима, може се извући закључак да су старешине биле једини учесници скупштине, позвани да решавају о свим проблемима који су се постављали пред скупштине. У старешинском слоју, правила се разлика између великих и малих старешина (16); та разлика правила се и приликом позивања старешина на скупштине. Карађорђе се у беседи одржаној на скупштини 1811 обраћа командантима, војводама, кнезовима и кметовима (17), а често се и у казивањима савременика подвлачи да је Карађорђе позвао на скупштине велике и мале старешине (18). Ова подела на веће и мање старешине практично је изгубила значај после скупштинских одлука од 1811, када су велика старешинства углавном укинута и створен велики број војвода који су непосредно зависили од Карађорђа.

У неким изворима помиње се и народ као учесник ове или оне скупштине. У вези са скупштином у Хасан-Пашиној Паланци, опозиција је обавестила руску команду о учешћу народа у раду ове скупштине, желећи да на тај начин још више истакне значај одлука донетих на овој скупштини, односно одлука које је опозиција касније променила. „На овом збору у Хасан Пашиној Паланци, — пише Миленко Стојковић Родофиникину 6 октобра 1809, — биће много простога света који позива Младена и Милоја

(10) Вогишићев архив у Цавтату, Исписи, књ. VIII, Л. 162.

(11) Исто.

(12) Баталака: Историја, II, 593.

(13) Сачуван је Карађорђев позив ваљевским старешинама за скупштину у Враћевшници 1812. Карађорђе им пише: „Дјела општенородна ползе касажушчасја изискују учинити опшче собраније сви ју старешина [подвукла Љ. К.]. Државне наше, кое назначујем да буде у манастиру Враћевшници код светога краља 15-о сего августа месеца на велику Госпољу“ („Голубица“, V, 210).

(14) Милош Милисављевић: Грађа за политичку историју Српску новог времена, „Гласник Српског ученог друштва“, књ. 75, 1892, 233—235.

(15) Грађа, 126, „Голубица“, V, 217.

(16) Вук о томе пише: „Испочетка је свака најаја имала свога комендата, а комендат је имао под собом по неколике бимбаше или (као што су се последије звали) војводе, а војвода је имао под собом по неколико велике буљубаше или (као што су се последије звали) капетане, а капетани су имали над војницима свакога села по једнога малог буљубашу као каплара“. Вук Караџић: Из историје Првог српског устанка, у редакцији Р. Перовића, Београд, 954, 67.

(17) Вогишићев архив, Исписи, књ. XI, Л. 44—45; Стојан Новаковић: Уставно питање, 88—90.

(18) Павле Јоановић: Историја најважнијих догађаја у Србији, Н. Сад, 1847, 73; Баталака: Историја, II, 862.

да положе рачуна о народном новцу који је дошао у њихове руке [...] Народ одбија да убудуће ратује против непријатеља све дотле док не види код себе началнике руске и њихову војску у нашој земљи" (19). Поводом ове скупштине Родофиникин је писао Багратиону 30 новембра 1809 како га је Живковић обавестио „да су народ и старешине направиле општу скупштину под претседништвом Карађорђевићим [...]“ (20). Српски депутати изабрани на поменутој скупштини Милан Обреновић, Петар Добрњац и Хаџи-Мелентије писали су из истих разлога Родофиникину 2 децембра 1809, како је у Београду одржан „сабор всенародни“. У вези с тим извештајима опозиције о наводном учешћу народа на овој скупштини као и на неким каснијим скупштинама (21), треба истаћи да је опозиција давала извештаје о учешћу народа на скупштинама редовно у оним случајевима кад је на скупштинама било речи о прихватању руског покровитељства и кад је опозиција захтевала да се управа у Србији саобрази руском државном уређењу (22), мислећи да ће на тај начин прибавити већи ауторитет скупштинским одлукама. На једном месту у „Известију Карађорђевићевом“ помиње се народ, поред старешина, као учесник скупштине у Крагујевцу 1813 (23). Међутим, у позиву упућеном Матији Ненадовићу, народ се уопште не помиње, него се помињу једино старешине. Карађорђе пише Проти: „Дајемо вам знати како расписуемо данашњим даном свим војводам нашим да имаду доћи на скупштину која ће бити у Крагујевцу о малом божићу“ (24). Да народ заиста није учествовао у раду скупштине ни првих година, а поготову не касније, види се и из сачуваних потписа на појединим скупштинским документима и из Карађорђевићевих позива старешинама да учествују у раду скупштине. Из потписа учесника скупштине 1811 на заклетви датој Карађорђу на верност, може се видети да од 66 потписника највећи број чине војне старешине, а остало су буљубаше, кнезови и свештена лица (25). Међу свештеницима био је изванредан број војних старешина.

Старешине су на скупштине долазиле са својим момцима. Опозиција је, на челу са Јаковом Ненадовићем, 1810 искористила ове момке да направи притисак на Карађорђа који је морао да отпусти Младена Миловановића из Совјета и да доведе Јакова на његово место (26). Имајући лоше искуство с момцима Јакова Ненадовића на скупштини 1810, Карађорђе је у каснијим позивима одређивао старешинама колико момака могу повеести (27). Карађорђе је такође долазио на скупштину са својим момцима (28).

(19) Богишићев архив, Исписи, књ. VIII, Л. 160.

(20) Исто, књ. VIII, Л. 322—323.

(21) Споменик СКА, XXXVII, 120.

(22) Богишићев архив, Исписи, књ. VIII, Л. 346—349.

(23) Известије Карађорђево, ГДСС, св. 4, 1852, 158.

(24) „Голубица“, V, 217.

(25) Богишићев архив, Испити, књ. XI, Л. 55—57.

(26) Грађа, 84.

(27) У позиву Антонију Пљакићу за скупштину 1811 Карађорђе је наредио да поведе са собом једног или двојицу момака (Архив САН, бр. 529). У позиву ваљевским старешинама за скупштину у Враћевшницу 1812, Карађорђе им је такође наредио да са собом поведу два-три момка („Голубица“, V, 210). Исто такву наредбу видимо и у позиву Матији Ненадовићу за скупштину у Крагујевцу 1813 („Голубица“, V, 217).

(28) Нићифор Нинковић, описујући скупштину у Враћевшници 1812 између осталог, пише: „Сутрадан, после ручка одма, заповеди Карађорђе те од Гужана направи једну поведику кару. И Петар Јокић, буљубаша, повика: „Сви војводе и писари да имаду у кару ући, а друни нико!“ Сад војводе. не

Старешински момци нису учествовали у раду скупштина, нити су били њени чланови, али су могли посредно имати извесног утицаја на доношење скупштинских одлука, нарочито у прво време када су старешине могле да доведу већи број момака.

У вези са саставом скупштина потребно је такође напоменути да је честа пракса у Устанку била да и Совјет учествује у раду скупштина. На скупштини у Смедереву 1805 били су присутни „и чланови Управнога Савета“ (29). На скупштини у Београду 1808 такође. Према извештају из Србије, француски вице-конзул у Букурешту обавестио је француског министра иностраних дела како на скупштини у Хасан-Пашиној Паланци 1809 присуствује и цео Совјет (30). По причању Младена Миловановића, на скупштини у Враћевшници 1812, поред старешина, присуствовали су „сви претседатељи магистратски, сав велики Суд Народњи [...]“ (31).

Интересантно је најзад споменути и Вуково казивање да су и Цигани имали свога војводу који је позван на скупштину као и остале војводе (32).

Социјални положај свих учесника скупштине у току Устанка тешко се може пратити, делом због тога што нам нису позната сва њихова имена, а уколико су позната (као например, са скупштине у Београду 1811) нема довољно података о имовинском и друштвеном положају сваког учесника понаособ. Но већ из досадашњег излагања могла би се добити општа слика социјалног положаја старешина — учесника скупштина. Већи део војних старешина и пре Устанка чинили су, као што је познато, богати трговци стоком који су се током Устанка још знатно више обогатили, захваљујући томе што су у својим нахијама, нарочито у почетку Устанка, били неограничени господари. Куповинама турских кућа и имања, још су више увећали своја богатства. Поједине старешине су за „превелике заслуге отачеству“ добијали извесне поседе на поклон (33). Честа пракса у устанку била је да старешине насилним путем обезбеђују своја права (34). Неке су старешине у својим нахијама држале монопол трговине основним животним намирницама (35). Уопште узев, имовински и друштвени положај старешина у Устанку био је знатно изнад положаја широких народних слојева. Старешине су били најбогатији људи у Устанку и на основу таквог свог материјалног и друштвеног положаја они су тражили и одговарајуће учешће у управљању државом, тј. поделу врховне власти с Карађорђем. У тој борби, која се водила и на скупштинама, није се увек водило рачуна о интересима широких народних слојева. С обзиром да народ није бирао старешине као своје претставнике у скупштинама, нити су старешинска звања била изборна (изузев ретких примера избора нижих старешина на локалним скупштинама), скупштине у Устанку нису биле права претставничка тела.

знајући план чему је, богме се многи уплаше говорећи: „Сад ће од нас бити шта ће бити!“... Ујемо сви и кара се затвори“. (Грађа за историју Првог српског устанка, у редакцији Р. Перовића, Београд, 1954, 116).

(29) Вукићевић: Карађорђе, II, 301.

(30) Гавриловић: Исписи, 503.

(31) Баталака: Историја, 939.

(32) Вук Караџић: Први српски устанак, 67.

(33) Младен Миловановић је од Карађорђа 1809 добио на поклон Аду Циганлију („Споменик СКА“, 34, 1898, 72).

(34) „Коло“, II, 1901, 591—592: Карађорђево деловодни протокол, No. 1427.

(35) Протокол шабачког магистрата, No. 379.

Организација скупштина у току Устанка није била постављена на довољно чврстој основи. На скупштинама није присуствовао унапред утврђен број лица, нити су учествовала иста лица, што је донекле разумљиво, јер су на скупштине позивана и нова лица која су у току Устанка стицала старешинска звања. Из потписа на појединим скупштинским документима, уколико се може прихватити да су потписници били једини учесници скупштина, може се претпоставити да је на појединим скупштинама присуствовало до око 60 старешина (36). Каткад је на скупштинама могло бити и више лица (на пример, на скупштини у Борку 1805). У више махова у току Устанка дешавало се да опозиција бојкотује рад скупштина одбијајући да дође на њих, а самим тим сматрајући се ослобођеном обавезе да поштује скупштинске одлуке. На пример, на скупштини у Хасан-Пашиној Палацији Миленко Стојковић и неке старешине, које су биле у опозицији према Карађорђеу, не само да нису дошли на скупштину већ су неке скупштинске одлуке изменили. Скупштине је формално сазивао Врховни вожд и њима претседавао (37). Према томе, одлуке скупштине биле су одмах правоснажне; за њих није била потребна никаква накнадна потврда од стране шефа државе.

II. — Мада по усменом споразуму између Милоша и Марашли-Али-паше скупштина није била предвиђена као орган власти, она је пошто је и пре овог споразума постојала, а с обзиром да је по споразуму остављено српским органима разрезивање и прикупљање пореза — *de facto* и даље остала орган власти. Већ на првој скупштини која је одржана средином децембра 1815 после споразума Милоша и Марашли-Али-паше, донета је одлука да се скупштине одржавају редовно о Ђурђеву дне и Митрову дне да би се на њима одређивао и састављао буџет и вршило разрезивање пореза (38). Овакве скупштине одржаване су два пута годишње до Сретењског устава, а једанпут годишње после Сретењског устава (39). Надлежност Ђурђевданских и Митровданских скупштина није се исцрпљивала у састављању буџета и разрезивању пореза, већ се на њима врло често расправљало и доносиле одлуке и о другим важним питањима. Поред ових редовних полугодишњих односно од 1835 годишњих скупштина често се одржавала и тзв. велика или главна скупштина (бар једанпут годишње); она је давала мишљења, расправљала и одлучивала о најзначајнијим питањима, као што су: избор кнеза и наследност кнежевског звања, избор српских депутација, усвајање српских устава, читање и прихватање фермана, хаџишерифа и др. (40). Разликовање скупштина на редовне и велике значајно је не само због њихове надлежности него знатно више због њиховог састава. Међутим, треба истаћи да строга подела скупштина на редовне и велике на основу њихове надлежности није сасвим могућа, јер се и на редовним скупштинама често расправљало о важним питањима о којима је иначе решавала велика скупштина.

(36) Новаковић: Уставно питање, 93—94.

(37) Вогишићев архив, Исписи, књ. VIII, Л. 322—323.

(38) М. Петровић: Финансије и установе обновљене Србије, I, 133—137.

(39) Исто, 179.

(40) Разликовање између редовних и великих односно главних скупштина углавном је усвојено у нашој историографији (М. Петровић: Финансије I, 180; М. Гавриловић: Милош Обреновић I, 322—323; С. Јовановић: Политичке и правне расправе, 25—27).

Састав скупштина за време прве владе Милоша Обреновића у великој мери је условљен унутрашњим развојем српске државе, нарочито односима снага између кнеза Милоша и старешинске опозиције, односно кнеза Милоша и народних маса. Имајући ово у виду, састав скупштина од 1815—1839 можемо да посматрамо кроз неколико периода.

1. — У првом периоду развоја српске државе од 1815—1820, када унутрашње прилике Србије нису биле сређене а њен међународни положај био нестабилан, састав скупштина није био регулисан. У овом периоду углавном су одржаване скупштине о Ђурђеву дне и о Митрову дне. Овим скупштинама најчешће су присуствовали нахиски и кнежински кнезови (41). Међутим, ако се на овим скупштинама решавало и о другим важним питањима онда су присуствовала и свештена лица, трговци, и други угледнији људи које је кнез Милош позивао (42). Број учесника на скупштинама у овом периоду није био одређен, а долазила су само лица која је кнез Милош позивао посебним позивима.

2. — У периоду од 1820—1825 одржан је знатан број скупштина. Поред редовних скупштина често су одржаване и велике скупштине. Почев од 1820, одређиван је број кметова — учесника скупштина по нахијама. У позивима које је упућивао нахиским кнезовима, кнез Милош је одређивао број кметова које ће нахије послати на скупштину. На велику скупштину у Остружници 1820 свака нахија послала је одређени број кметова према величини нахије. Тако је ваљевска нахија послала 20 кметова, шабачка 20, соколска 10 кметова итд. На каснијим скупштинама све до Мајске скупштине 1825, нахије су слале одређени број кметова. У скупштинском позиву који је Милош Обреновић упутио М. Здравковићу 1823, између осталог, стоји: „Будући пак да ће се на овој скупштини и о церковни уредби разговор водити то за нужно судно сам на ово собрание позвати и све протопресвитере од Нахије са неколико отмени свешћеника и по три кмета отабрана од Нахије [...]” (43). На фебруарској скупштини 1825 такође су нахије послале одређени број кметова. Кнез Милош тим поводом пише Милосаву Здравковићу: „[...] препоручуем вама да ви кнеже Милосаве на назначено време овде се нађете, и да поведете са собом од свакога села по два или по три најотабранија кмета, којим народ добро поверение има; к тому протопопе и намеснике њивове, и од вароши по неколико одабраних људи” (44). После Такове буне која је у великој мери ослабила Милошеву власт и постојеће унутрашње сукобе још више заострила, кнез Милош је морао добро да пази које људе ће звати на скупштину, па је изгледа у позивима које је слао нахиским старешинама скретао пажњу да се пошаљу само кметови који

(41) Да су нахиски кнезови најчешће присуствовали редовним скупштинама на којима се разрезивао порез видимо и из писама које је упутио Георгије Поповић кнезу Милошу почетком октобра 1818: „За добро налазимо, сад о Митрову-дну кад на скупштину пођете наредбу учините нека остали обор кнезови на шест дана после вас овде дођу, из узрока што су многи Турци у мисли, да се наступајуће пол Године ни порез разрезивати неће, и тако да ових 6 дана док кнезови не би приспели, могли би што поважније совершити овде [...]”. (Државни архив НРС, КК/П 44).

(42) На адреси коју је скупштина упутила кнезу Милошу 6 новембра 1817 налазе се потписи београдског и ужичког митрополита, три архимандрита и 21 нахиског кнеза („Споменик СКА”, књ. XXXI, 1898, 154—156).

(43) Државни архив НРС, ЗМП, Крагујевац, 2 мај 1823.

(44) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 16 јануара 1825.

су њему одани. Никола Станковић кнез у нахији београдској, одговарајући кнезу Милошу на упућен му позив, пише: „Ја ћу, кад другу вашу заповест примим да пођемо у Крагујевац, само оне кметове по београдској нахији одабрати, код кои су ваше заповести свагда у великој почитанији и признанију бивале и непрестано бивају, кои никаква лицемерја нису показали, кои су прави љубитељи мира и истини хранитељи благостојанна како В. Сијателства и ваше фамилије, тако и целога нашега Народа. [...] Намерио сам њима неколико речи о верности и привржености к вама о сохраниениу мира и отуда произлазећей ползи и похвали српскога рода, проговорити и поучити [...]” (45). Из наведених докумената може се закључити да народ није бирао кметове на локалним скупштинама као своје депутате; него су их старешине одабирале водећи при том рачуна о привржености кметова Милошу и његовом режиму. Изгледа да је број кметова које су нахије слале на скупштине зависио и од важности скупштине, тј. од питања која су разматрана на скупштини. У поменутом периоду, осим кметова, на скупштине су позивана и друга лица, у првом реду нахиски и кнежински кнезови као и свештена лица; број свештених лица зависио је од питања о којима се расправљало на скупштини. Ако је скупштина расправљала питања која су се директно односила на цркву и свештенство, онда је њихов број био велики (46). Уколико се пак на скупштини расправљало о неким другим питањима у којима црква није била непосредно заинтересована, онда је број свештеника био мали. Кнез Милош упућивао је директне позиве највишим црквеним поглаварима обично назначујући колико свештеника могу повести.

3. — Период од 1825—1830 врло је значајан за даљи развој скупштине. Потребно је напоменути да је Милош после Такове буне био принуђен да изиђе у сусрет неким народним захтевима који су у току буне били изнети, и да учини извесне олакшице народу, јер се бојао даљег заоштравања и незадовољства које је латентно постојало у народу. Имајући то у виду, Милош је смањно висину пореза који је разрезиван на нахије. Слободно је велики број лица од пореза; број ослобођених лица кретао се близу 3.000. што уједно претставља највећи број ослобођених лица од пореза у току једне године за читав период прве Милошеве владе. Према злоупотребама старешина заузет је знатно оштрији курс, па су народне жалбе против старешина савесно испитиване.

На тој линији задовољавања народних захтева чини нам се да треба схватити и одлуку да се депутати за скупштину *бирају*. Прва таква скупштина са изабраним депутатима одржана је 27 маја 1825. То је уједно и прва скупштина у историји Србије с изабраним депутатима. Свака нахија према својој величини, бирала је на нахиским скупштинама одређени број народних депутата. Тим поводом кнезови нахије смедеревске пишу кнезу Милошу, шаљући му списак изабраних депутата: „По височајшему изволе-

(45) ДА НРС, Београдска нахија, КК/IV-473.

(46) Скупштина у Крагујевцу децембра 1822 донела је одлуку о архијерејском данку и одлуку о оснивању конзисторије свештеничког суда у Крагујевцу. Због тога је на овој скупштини присуствовао знатан број свештених лица — архимандрита, игумана, протојереја и других главних свештеника (Вук Караџић: Грађа, 194 — 7).

нију Сијателства вашег, да свака Нахија неко число од најглавни људи, из средине своје избере, кои ће у име народа свакој скупштини гди она и била заседавати — усубујем се и ја главни кнез Н. Смедеревске са јединодушним согласијем осталих Н. кнезова, кметова, трговаца, и целог осталог народа Нахије наше поднети Сијателству вашем низу слеђујућа имена изабрани народом депутата к којима ми совершенно поверение имајући обећавамо се трожествено све оно точно и савестно набљудавати и испољавати, што више речени депутати наши с верховном влашћу на ползу нашу закључили буду [...]” (47). Писма сличне садржине са списковима кандидата упутиле су кнезу Милошу и остале нахије (48). Интересантно је напоменути да су изабрани депутати били опономоћени не само да буду народни претставници на овој скупштини него и на будућим скупштинама које се буду одржавале. Опумоћени делегати били су дужни да у својим нахијама мотре на ред и мир, да контролишу рад старешина и испитују њихове злоупотребе (49). Да ли су ови изабрани депутати доиста присуствовали као делегати својих нахија и на каснијим скупштинама, тј. до Јануарске скупштине 1830, нисмо могли поуздано утврдити. Вероватно да је велики број депутата присуствовао и каснијим скупштинама, јер међу потписницима адресе са Јануарске велике скупштине 1827 која је упућена кнезу Милошу поводом признања наследног кнежевског достојанства налазимо и имена многих делегата који су присуствовали скупштини у Крагујевцу 27 маја 1825.

Потребно је такође истаћи да су народни депутати за Мајску скупштину у Крагујевцу 1825 били бирани на нахиским скупштинама, па је према томе утицај органа власти приликом одабирања депутата могао бити знатан. Спискови изабраних депутата који су слати кнезу Милошу у име нахија били су потписани од старешина односно нахиских и кнежинских кнезова дотичне нахије (50). Та околност, међутим, не умањује значај оваквог начина бирања депутата. То су били први изабрани депутати и то је био први почетак претставничког система у Србији. Бирање народних депутата није престало после ове скупштине; и на каснијим скупштинама сусрећемо се са изабраним депутатима; чак је начин избора депутата почев од 1830 постао знатно више демократски. На пример, на Јануарској скупштини у Крагујевцу 1830, и акојој је прочитан први турски хатишериф од 1829, присуствовали су народни депутати изабрани по селима и варошима. Крагујевачка велика скупштина 1830 припремана је дуже времена. Кнез Милош је обавештавао о начину избора народних депутата у заповестима које је слао нахи-

(47) ДА НРС, Нахија смедеревска, КК/27 — 961.

(48) На пример, крагујевачка нахија, изабрала је 12 депутата; пожаревачка нахија 15; ужичка нахија 8; јагодинска нахија 10; смедеревска нахија 10; ваљевска нахија 16; соколска нахија 3; пожешка нахија 11; београдска нахија 12 итд. (ДА НРС, ваљевска нахија КК/IX — 243; крагујевачка нахија КК/XV — 509; пожешка нахија КК/XXI — 479 итд.).

(49) Сачувана је заклетва депутата нахије београдске кнезу Милошу од 2 октобра 1825: „Обвезујемо се ми долу именовати полономошћници и посредственици између народа и правителства, да изостати нећемо на свашта што се у Н, или кнежини нашој догађало буде свагда добро око имати, и како зло тако и добро Господару нашем и Суду народни кнезова, тачно и савестно до знања достављати” (ДА НРС, београдска нахија, КК/IV — 511).

(50) Списак изабраних депутата из крагујевачке нахије потписали су: Вучић Перишић, Андреја Јокић и Милутин Георгијевић (ДА НРС, Крагујевачка нахија, КК/XV — 509). Списак из ваљевске нахије потписали су Јеврем Обреновић и четири ваљевска кнеза (Ваљевска нахија, КК/IX — 243).

ским кнезовима поводом ове скупштине. Депутати су бирани на сеоским зборовима, с тим што је свако веће село бирало једног депутата а неколико мањих села заједно једног депутата. Вароши су такође бирале своје депутате. Изабрани депутати добијали су пуномоћја потписана и оверена од најглавнијих људи у селу. Депутати који не би добили пуномоћја нису могли учествовати у раду скупштине (51). Да би пуномоћја била једнообразна Милош је свим нахиским кнезовима послао текст пуномоћја које су изабрани депутати добијали (52). Избор народних депутата према упутству које је кнез Милош дао ханиским кнезовима извршен је у многим нахијама крајем новембра 1829. Јованча Спасић у име смедеревске нахије обавестио је кнеза Милоша да су изабрани депутати и то у већим селима по један а у неколико мањих села по један (53). На исти начин извршен је избор депутата и по варошима. Тако је Крагујевац крајем новембра 1829 изабрао два депутата који су добили пуномоћја. У извештају који је послат кнезу Милошу о избору депутата у Крагујевцу, између осталог, стоји: „На височаише позивание да свака варош за себе избере депутацију, к претстојећој главној скупштини, изабрали смо ми долу потписани вароши Крагујевца сагласно између нас два кмета Стојана Стојановића и Ђорђа Васовића из Крагујевца које шиљемо на скупштину у месту [...]“ (54).

Изгледа да је на сличан начин извршен избор депутата и за следећу скупштину децембра 1830, мада о њиховом избору нема много података (55).

Потребно је такође истаћи да ни у поменутом периоду на скупштинама нису присуствовали само изабрани депутати, него и лица које је позивао кнез Милош. Тако је на јануарској скупштини 1827, поред изабраних посланика, присуствовао и знатан број лица позваних од стране Милоша. На адреси коју је народна скупштина упутила кнезу Милошу јануара 1827 међу потписницима налазе се и имена чланова Суда Народног сербског; судија или претставника магистрата, главних чиновника или свештених лица као и осталих депутата. Исти састав био је и на јануарској скупштини 1830 као и на децембарској скупштини исте године (56).

Уосталом, истовремено постојање именованих и бираних посланика било је карактеристично за прилично дуги низ година у развоју скупштинског система у Србији.

4. — Период од 1830—1835 претставља важну етапу у даљем развоју установе скупштине као претставничког органа власти у Србији. Хатишериф од 1830, а касније и Сртењски устав, предвиђају по први пут скупштину као орган власти озакоњујући и раније постојање скупштине као

(51) ДА НРС, Варија КК/ХЛ — 88.

(52) Текст пуномоћја за скупштину 1829 гласи: „На височаише позивание, да свако село за себе избере Депутацију к претстојећој главној скупштини, изабрали смо ми доле-потписани сељани [...] сагласно између нас кмета (или сељака) нашег [...] ког шаљући на скупштину у Крагујевац уполномошћавамо, да он за све нас на скупштини говори и одговара, и што год он рекне то смо и ми рекли и нашта год он пристае нато пристаемо и ми сви и за мое и за наше потомство⁶ и готови смо на исто заклетву нашу положити, како ћемо и ми и потомство наше све, оно вечно и непоколебиво заљубовати и држати. Дано у дана [...] Месеца [...] 1829 за нас и проче сељане наше [...]“. (ДА НРС, Варија КК/ХЛ — 88).

(53) ДА НРС, Смедеревска нахија, КК/ХХVII — 389.

(54) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац 30 новембар 1829.

(55) Д АНРС, ЗМП, Београд 2 децембар 1830.

(56) ДА НРС, Варија, КК/ХЛ — 29.

органа власти. Међутим, дотадашње отсуство писаних правних прописа о скупштини не значи да се о њој као органу власти није дотле расправљало; штавише, у свим уставним пројектима, почев од 1820, скупштина је била редовно предвиђана као орган власти. Милошев уставни пројект из 1820 помиње скупштину као централни орган власти, поред Кнеза и Совјета (57). У примедбама које је дао на нацрт хатишерифа од 1830, Милош се залагао за народну скупштину, супротстављајући скупштину Совјету и тражећи да скупштина доноси законе и буде заштитник народа од кнежевих и саветских злоупотреба (58). И по нацрту устава Боа-ле Конта из 1834 скупштина је била предвиђена као орган власти (59). Најзад, Сретењски устав од 1835 предвиђа скупштину као орган власти, регулише њен положај, унутрашњу организацију, састав, надлежност, однос према осталим централним органима власти и др.

Мада број одржаних скупштина у овом периоду није велики (одржано је свега 3—4 скупштине, од којих су најзначајније: фебруарска скупштина у Крагујевцу 1834 на којој је прочитан хатишериф од 1833, и Сретењска скупштина 1835 која је донела Сретењски Устав), — значајно је да су скупштине и даље задржале претставнички карактер.

На Крагујевачкој скупштини фебруара 1834, свака нахија била је заступљена с одређеним бројем кметова, с једним или двојцом чланова нахиских судова; с извесним бројем капетана према величини нахије, члановима народног суда у Крагујевцу. Поред ових нахиских депутата, Милош је позвао и извесан број црквених поглавара и своје блиске сараднике. Скупштини је присуствовало 289 претставника из нахија; од тога су 218 њих били кметови. Ако овоме додамо и напред поменута лица која је кнез Милош позвао, онда се може сматрати да је скупштини присуствовало укупно преко 300 посланика (60). Очигледно је да је број учесника прилично смањен у односу на претходну скупштину из 1830. Зато је Милош у својој беседи сматрао за потребно да објасни депутатима због чега је дошло до смањења броја посланика: „Ја сам рад био — говорио је Милош — а и важност садашњи опстојатељства захтевала је, да се десет пута више народа на скупштину ову сазове. Но једно устрашило ме ово зимње доба, да смо се сада сви на једну гомилу скупили, гди би оволики лежали? А друго због оскудности лањске године у сени, чим би онолико коња приранили на којима би Народ морао на скупштину доћи, и зато одложио сам главну и велику скупштину до Ђурђева дне ове године [...]“ (61). Разлози које је Милош навео не изгледају убедљиви. Уствари, много су важнији разлози спречавали Милоша да сазове већу скупштину с изабраним депутатима, јер је на тој и претстојећим скупштинама требало спровести одредбе хатишерифа од 1830 и 1833 о унутрашњој управи земље које би у извесној мери ограничиле Милошеву власт. — После Милетине буне 1835 сазвана је скупштина којој су присуствовали изабрани народни депутати. Сретењска скупштина

(57) Јаша Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији, Београд, 1936, 25.

(58) Исто, 35.

(59) Исто, 42.

(60) Документ о броју учесника по нахијама објављен је у „Новинама Србским“ од 3 фебруара, 1834, Но. 5, додатак.

(61) ДА НРС, Вара, КК/ХI — 91.

припремана је и пре Милетине буне. Већ новембра 1834, народни суд у договору с кнезом Милошем, упутно је великим сердарима циркуларно упутство по колико ће се депутата бирати у селима и варошима. Сердарство подунавско требало је да изабере укупно 126 посланика. Од тог броја окружје пожаревачко 44 депутата; окружје смедеревско 40; окружје београдско 20 и окружје крагујевачко 22 депутата. Депутати су бирани по капетанијама односно по варошима и селима која су улазила у састав капетаније (62). У примедби овог циркулара стоји да се и из села која нису назначена у списку такође бира по један депутат, што је повећавало укупан број депутата (63). Међутим, с друге стране, из једног села се није могло бирати више од три депутата, без обзира на величину села (64). Ако се узме да је у просеку свако сердарство слало по 150 изабраних депутата онда је из 5 сердарства било преко 700 народних депутата. Поред ових посланика, на скупштини су такође присуствовала и лица позвана од кнеза Милоша. Изгледа да Милошу није била по вољи оволико бројна скупштина; зато он у својој скупштинској беседи предлаже да се између депутата изаберу „најразумнија и најодабранија лица [...] кои ће о трошку послатеља свои, на сваку скупштину долазити, рачуне прегледати и Народу јављати ји“ (65). Смањење броја депутата Милош је правдао великим трошковима и немогућношћу да се толики број депутата састаје сваке године. По свој прилици Милошев став да се на будућим скупштинама смањи бирани број депутата имао је одраза и на смањење броја посланика скупштине коју предвиђа Сретењски устав. Познато је да је Сретењски устав предвидео скупштину од 100 посланика који би били бирани по окрузима. Није тешко уочити да је на свим ранијим скупштинама присуствовао знатно већи број изабраних депутата. Одредбе овог Устава о броју посланика нису имале утицаја на већ постојећу праксу да се већи број учесника скупштине бира од народа.

5. — Иако Устав од 1835 није остао на снази дуже од два месеца, он је био значајан фактор у даљем ограничавању Милошеве апсолутне власти. Опозиција, охрабрена успесима у Милетиној буни, настојала је да стварно ограничи Милошеву власт и да на неки начин реализује извесне одредбе Сретењског устава. На скупштинама које су одржаване у овом периоду (међу њима најзначајније су Спасовска скупштина одржана маја 1837 у Крагујевцу и фебруарска скупштина 1839 у Београду) донето је неколико важних одлука које су имале корена у Уставу од 1835. Но, и поред тога, народ је био незадовољан Милошевом управом и постојећим стањем у земљи. Плашећи се бунтовног расположења народних маса, Милош је ретко сазивао скупштине. У поменутом периоду одржане су само три скупштине. Што се тиче избора посланика за скупштину, неких битних измена у односу на претходни период није било, мада да се осећа већи притисак кнеза Милоша приликом избора депутата. И даље се избор посланика вршио по окрузима. Народни депутати бирани су на локалним скупштинама у прису-

(62) На пример, у окружје пожаревачко улазиле су следеће капетаније: Моравска која је бирала 12 депутата; Млавска 12; Рамска 6; Пењска 4; Жвиђење 4, и Хомољска 4. Окружје смедеревско: капетанија Подунавска 16; капетанија Јасеничка 26, итд.

(63) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 8 новембар 1934.

(64) ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 28 новембар 1834.

(65) „Новине Србске“, Но. 5 од 2 фебруара 1835.

ству среских старешина. Обавештавајући кнеза Милоша о одржаним скупштинама по окрузима, Арсеније Андрејевић између осталог, пише: „По височајшему Ваше Светлости Налогу од 4 т. Но 1545 касатељно скупштине Народне по окружијама то чест имам Вашој Светлости Рапортом овим все-ниучајше претставити, да сам тек јуче после панађура ћуприског у Теменић у село Баћин изишао и данас објавио височајши Налог и жеље Ваше Светлости свом Народу целог окружија Јагодинског, кои је на скупштину позват био, гди су и Надлежне срезске старешине присуствовале, ког народа било је до 600 људи. Разумевши дакле Народ жеље Ваше Светлости [...] добровољно без икаквог отлагања изабрали су одређено им Височајше число људи, к мени писмено купно с изабратим људма за скупштину преда-ли [...]“ (66). Број посланика које су окурузи бирали у овом периоду није био исти на свим скупштинама, као уосталом и на ранијим скупштинама; тако је на Спасовској великој скупштини 1837 присуствовао већи број би-раних депутата него на каснијој скупштини у Београду 1839. Из сачуваних спискова посланика који су учествовали на Спасовској скупштини 1837 ви-димо да је из свих округа присуствовало укупно преко 700 депутата. Од тога: три епископа, три пуковника, 85 чиновника и капетана, 50 свештеника, 137 претставника трговаца, 410 сеоских претставника (67). Сви депутати који су присуствовали скупштини били су претставници округа. Наиме, у укупни број окружних посланика улазили су свештеници и војни командан-ти, што није био случај приликом избора посланика за скупштину 1839 где су свештеници бирани по епархијама, а војни команданти позивани посебним позивима које им је упућивао кнез Милош. Избор варошких и сеоских депу-тата обављао се на локалним скупштинама округа. Из постојеће архивске грађе о овој скупштини не може се видети да ли су посланици добијали пуномоћја као на неким претходним скупштинама. Изгледа да је било до-вољно да магистрати у име округа пошаљу спискове изабраних депутата.

На скупштини у Београду фебруара 1839, на којој је обнародован тзв. Турски устав, учествовало је много мање посланика него на претходној скуп-штини. Осим тога постојала је разлика у начину избора депутата и у пози-вању осталих лица. У распису од 16 јануара 1839 који је упућен свим ма-гистратима предвиђен је начин избора сеоских и варошких депутата и дато упутство о слању осталих лица. Према овом распису, број изабраних депу-тата је одређиван према величини округа. Магистрати су у договору са сре-ским старешинама распоређивали број депутата по срезовима, водећи при том рауна о броју пореских глава. Избор сеоских депутата се вршио на сеоским скупштинама под претседништвом среских капетана. Спискови иза-браних депутата на среским скупштинама слати су магистратима округа. Избор варошких кметова, као и избор лица трговачког или занатлиског реда, обављао се у магистрату дотичног округа. Изабрана лица требало је да буду „најблагоразумнија и најчестнија“ у своме округу. По завршеном избору сеоских и варошких депутата, магистрати су састављали спискове изабраних лица по срезовима односно варошима, потписивали их и потвр-ђивали магистратским печатом.

(66) ДА НРС, Јагодинска нахија, КК/XX — 860.

(67) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267, К Но. 2142, А.

У број посланика које су окрузи давали улазили су 1—2 претставника магистрата и 1—3 среске старешине. Војни команданти, чиновници и свештеници нису улазили у број депутата које су окрузи слали. У поменутом распису Милош је посебно нагласио да „[...] Војне команданте и средоточнога правленија чиновнике позваћемо ми кад тому време дође сами, а свјашченство посредством Господина Митрополита“ (68). Заиста, 24 јануара 1839, Милош је посебним циркуларом позвао војне команданте да дођу на скупштину (69). Свештеници који су учествовали на овој скупштини бирани су по епархијама (70).

Посебни позиви за скупштину упућени су Совјету и Великом суду у Крагујевцу. Совјетници и чланови Великог народног суда позвати су да дођу неколико дана раније како би се могли „саветовати“ о питањима која је требало изнети на скупштину (71).

На фебруарској скупштини у Београду 1839, учествовало је из свих округа 318 посланика. Од тога 18 претставника магистрата, 33 среске старешине, 32 варошка претставника и 232 сеоска претставника (72). Ако томе додамо поред свештеника и остале учеснике који нису бирани по окрузима него именовани од народа, као што су били војни команданти, чиновници, совјетници, чланови Великог народног суда, онда укупан број посланика ипак није био мали. Међутим, ако упоредимо број бираних депутата на овој скупштини с бројем на ранијим скупштинама, наћи ћемо да је он знатно мањи. На Милошеву иницијативу дошло је до смањивања броја бираних депутата, јер се Милош у то време налазио у прилично незавидној ситуацији. С једне стране, притисак опозиције бивао је све већи због успеха који су постигли добијањем такозваног Турског устава који је знатно ограничио Милошеву власт. С друге стране, осећало се извесно бунтовно расположење међу широким народним слојевима, који су вероватно били информисани о садржају устава много пре скупштине; зато се Милош бојао једне велике скупштине, коју би опозиција врло лако могла да окрене против њега. Колико се Милош бојао немירה на овој скупштини види се и из писма које је упутио београдском начелству. Милош ту пише: „Како чуемо, већ су почели гдекоји овде предрасуждавати и чинити закљученне о садржинију посланог Нам из Цариграда Устава Србије. По овому, ми не сумњамо да ће и међу лицима на скупштину позваним [подвукла Л. К.] разни о делима овим разговора бити. И као што је искуством осведочено, да се лако догудити може да међу многим толкованијима буду једна другим противна и да толковатељи, желећи сваки своју опозицију одержати, међусобом сваде се, чим се јавни мир и поредак наруши, то за предупредити ово, и за удалити раздор и немир, кои нам свагда, а највише сад при овако важном На-

(68) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839.

(69) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839.

(70) ДА НРС, ЗМП, Београд, 14 фебруар 1839.

(71) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839.

(72) По окрузима број посланика био је следећи: округ београдски 19 посланика; шабачки 18; ваљевски 25; подрињски 45; ужички 17; чачански 20; крушевачки 17; алексиначки 12; грусовачки 13; црноречки 13; крајински 22; пожаревачки 26; њуприски 18, јагодински 19; крагујевачки 24; смедеревски 20; руднички 18.

родном Собранију избегавати треба, препоручујемо Началничеству вароши београдске, да житеље овдашње и сва лица која на скупштину дођу у име наше посавете, да се не упуштају ни у каква неполезна о Уставу земаљском предрасудженија, већ да спокојно очекују да им се прочита Устав (73). Било је и покушаја да неки срезови односно старешине — Милошеви пријатељи и присталице повећају број изабраних депутата; тако је срез Рујански из ужичког округа изабрао 5 депутата уместо 4, како је било раније одређено. Магистрат ужичког округа оштро је протестовао код старешине среза Рујанског Јована Мићића, обавештавајући га да петог делегата никако не може ставити у списак депутата ужичког округа: „Зато вашег петог новоизабраног депутата, од реда трговачког у списак свој списак ставити не може, будући да је и вама познато из копије вишочајшег претписанија Његове Светлости Милостивејшег господара и Кањза нашег колико свега лица за ову скупштину опредељено“ (74). Исто тако неколико кметова из јагодинског и смедеревског округа покушали су да пођу на скупштину о свом трошку; међутим, среске старешине вратиле су их везане кућама (75). Због овога је код кнеза Милоша оштро протестовала група старешина на челу с Јевремом Обреновићем, захтевајући да се поменуте среске старешине оштро казне и да свако ко хоће може о свом трошку доћи на скупштину. „Ако Ваша Светлост не благоизволи ову нашу молбу уважити чему се ми не надамо, то најпонижније јављамо Вашој Светлости, да ћемо ми бити принуђени да нас одма ићи к честитому Везиру и молити га, да се ова скупштина одгоди па да се циркулира на ново, да они на скупштину дођу кое народ сам између себе избере, а не које срезске старешине као што је то сада чињено“ (76). Милошев колебљив став приликом кажњавања ових старешина указује да се то радило по Милошевом одобрењу. Ускоро после скупштине 1839 Милош је абдицирао и напустио Србију.

III. — У држави Првог устанка скупштинске трошкове сносили су сами учесници скупштине; зато и немамо података о трошковима на појединим тадашњим скупштинама.

За време прве владе Милоша Обреновића скупштинске трошкове сносила је народна благајна. Трошкови око одржавања скупштине били су прилично велики и у сталном порасту. На пример, трошкови за редовну народну скупштину која је одржана крајем месеца априла 1816 у Београду износили су 15.343 гроша, а трошкови за фебруарску скупштину у Београду 1839 — 88.137 гроша. Учесници скупштине до 1836 нису добијали дневнице, већ је народна благајна исплаћивала укупни трошак месном становништву на основу захтева о расходима које су имали за смештај и исхрану

(73) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839, прилог Но. 37.

(74) ДА НРС, ЗМП, Ужице, 25 јануара 1839.

(75) ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839, прилог Но. 42.

(76) Писмо кнезу Милошу потписала су следећа лица: Јеврем Обреновић, Милутин Савић, Милета Радојковић, Лазар Теодоровић, Милосав Здравковић, Матија Ненадовић, Вучић Перишић, Стојан Симић, Ђорђе Протић, Стеван Стефановић, Цветко Рајовић, Ранко Мајсторовић, Вуле Глигоријевић, Илија Поповић, Јанићије Бурић и Г. (нечитко име) Петровић (ДА НРС, Мин. иностр. дела, В. Ф. IV. 1839, прилог Но. 42).

посланика (77). Изгледа да је народна благајна носила само трошкове боловак посланика, а не и путне трошкове приликом одласка и повратка. Тако су старешине смедеревског среза који су учествовали на Сретењској и Петровској скупштини захтевали од Исправничества смедеревског да им се плати и путни трошак. Исправничество је тражило мишљење Совјета и Совјет је 23 августа одговорио: „Препоручује се Исправничеству, да истим старешинама закаже да се трошкови они, које су капетани с кметовима кући на скупштине како на зимушњу Сретењску тако и сада прошлу Петровску, и враћајући се с њи учинили, ни от куда платити не могу по томе што никакво друго Окружие није до сада тражило те трошкове [...] нити сада тражи већ је свако за себе трошно тј. сваки је и капетан и кмет путем из свога џепа и из своје торбе платио па у томе реду ваља да буде и Окружие Смедеревско [...]“ (78).

У почетку су скупштински трошкови падали на терет народне благајне без обзира на број чланова које су нахије слале као депутате. Касније се о томе водило рачуна, па су се скупштински трошкови распоређивали на нахије и округе према броју депутата, односно према суми новца коју су депутати нахија и округа потрошили на скупштини. Касније су нахије и округи разрезивали на народ прирез који се плаћао заједно са порезом. Интересантно је навести писмо кнеза Милоша из 1825 једном нахиском кнезу у коме га обавештава о начину измирења трошкова које су депутати дотичне нахије учинили о скупштини. „Овде прилажем вам и трошкове о бившим двома скупштинама од нахије ваше кое у пусулама гласе по 32 паре на главу, и порез 16 гроша на главу, тј. по 16 гроша и 32 паре на сваку главу пореску припада“ (79).

После 1835 депутатима су биле одређене дневнице на име учињеног трошка о скупштини. За тзв. Духовску скупштину 1836, чиновници су на име дневнице добили 2 дванцика на дан а њихови момци 4 гроша (80). О Спасовској скупштини 1837 дневнице су се прилично разликовале: епископи су добијали на дан 15 гроша, пуковници 12 гроша, чиновници 6,26 гроша, свештеници 6,26 гроша, трговци 6,26 и кметови по 4 гроша (81). Дневнице депутата биле су касније повећане. Неки учесници фебруарске скупштине у Београду 1839 на име дневница добили су суму која је премашила 1000 гроша (82). Као што је већ истакнуто, укупни трошкови на скупштинама почев од 1815 били су стално у порасту.

Због оскудних података нисмо у могућности да прикажемо трошкове свих скупштина од почетка; зато ћемо се осврнути на две важне скупштине

(77) Крагујевачке механције и варошани захтевали су од Совјета да им се за исплаћени реченог трошка моле, исплатит мога“ (ДА НРС, Совјет 1836, ховске скупштине 1836. Совјет се обратио Казначејству народном „с том препоруком да му оно назначену у квити суму новца, состојећу из 2.553 гроша и 30 пара у чаршиском течениу пошаље, да би они меанције и варошане, кои се за исплаћени реченог трошка моле, исплатит мого“ (ДА НРС, Совјет 1836, II, А. Ф. 3 Но. 14).

(78) ДА НРС, Совјет 1835, Но. 380. А. Ф. 275.

(79) М. Ђ. Милићевић: Прилози за историју од 1810—1827, Споменик СКА, књ. XVII, 18—19.

(80) ДА НРС, Совјет, 1836, II, А. Ф. 3, Но. 14.

(81) ДА НРС, Совјет, 1837, Но. 267.

(82) На пример, старешине као Милета Радојковић, Ђорђе Протић, Вуле Глигорјевић, Милосав Здравковић, Цветко Рајовић и други добили су по 1.155 гроша на име дневница (ДА НРС, ЗМП, Крагујевац, 10 март 1839).

о којима су сачувани спискови трошкова по окрузима. Укупни трошак о Спасовској скупштини 1837 износио је 35.420,14 гроша, од тога износа окрузи су добили одређену суму новца зависно од величине округа (83). Међутим, за фебруарску скупштину у Београду, иако је по броју посланика она била знатно мања од Спасовске скупштине 1837, потрошено је 88.137,20 гроша. Ако упоредимо трошкове по окрузима (84) ове скупштине са Спасовском скупштином 1837, видећемо да су трошкови по окрузима знатно порасли. Ако се има у виду да у трошкове по окрузима нису урачунати трошкови за свештена лица и трошкови за војне команданте, као што је било при обрачуна скупштинских трошкова 1837 када су и свештеници и војни команданти улазили у број депутата по окрузима, па према томе њихови трошкови урачунавати у укупну суму трошка по окрузима, — онда неће бити тешко да констатујемо велико повећање дневница које су посланици добијали (85). Скупштинске трошкове од 1835 учесницима скупштине исплаћивао је Совјет. 1836 неколико лица обраћало се Совјету са захтевом да им се исплате трошкови о Духовској скупштини 1836 (86). 1837 године Округје Крагујевачко тражило је од Совјета да исплати трошкове о Спасовској скупштини (87). 1839 учесници фебруарске скупштине примили су од Совјета дневнице на име учињеног трошка о скупштини. Совјет је исплатио дневнице учесницима скупштине, што се може видети и по сачуваним признаницама о примљеним дневницама (88).

Др. Љубица Кандић

(83) Ђуприски округ потрошио је „1747,8 гроша; Пожаревачки 5000,32 гроша; Гргусовачки 531,26 гроша; Црноречки 1.081,34 гроша; Крушевачки 1.342,38 гроша; Алексиначки 1.123,20 гроша; Крагујевачки 2.432,20 гроша; Јагодински 2.637,36 гроша; Смедеревски 2.075,16 гроша; Руднички 1.529,6 гроша; Крајински 2.084,8 гроша; Чачански 2.515,36 гроша; Подрињски 1.501,20 гроша; Шабачки 3.505,4 гроша; Ваљевски 1.939,28 гроша; Ужички 1.888,24 гроша; Београдски 2.298,18 гроша; за енглеског конзула и његове служитеље 184 гроша (ДА НРС, Совјет 1837, Но. 267, К Но. 2142 А).

(84) Ђуприски округ 2.375,20; Црноречки 976,20; Чачански 2.128; Гргусовачки 1.645; Јагодински 3.208,20; Алексиначки 1.069; Ужички 3.036,20; Крагујевачки 5.419,20; Руднички 1.247,20; Крушевачки 2.115; Смедеревски 4.575; Крајински 1.828; Пожаревачки 2.941; Шабачки 4.379,20; Ваљевски 4.165,20; и Београдски 5.104 гроша.

(85) На пример, помоћник начелника округа Смедеревског неки Евтимије Угричић добио је на име дневница за ову скупштину 495 гроша, што сигурно не представља малу суму, нарочито када се зна да је ова скупштина трајала свега неколико дана (ДА НРС, ЗМПЦ, Смедерево, 3 август 1839).

(86) ДА НРС, Совјет 1836, II А. Ф. 3 Но. 14.

(87) „Рапортом овим — пишу старешине среза Крагујевачког — почитаемо Високославному Књажеско — Србском Управителному Совету прикључени (овде) списак од учињеног трошка о Спасовској народној скупштини из ког ће Управителни Совет видети моћи колико је из ког окружја на исту скупштину лица присуствовало, колико кои дана седио, и колико су из свију окружја дошавша лица грошка учинила. За кое молећи Високославни Књажеско Србски Управителни Совет да ми означену у списку суму новца послати изволео, како ћу и ја скорије меанцијама раздати моћи“ (ДА НРС, Совјет 1837, Но. 267).

(88) Садржина признанице о примљеном новцу поменутог помоћника начелника Округа Смедеревског гласи: „Квита на четиристотине деведесет и пет гроша чаршијских које сам ја долу потписани од Високославног Књажества Србије Совета у време торжествованија велике скупштине у Београду 13 фебруара текуће године припадајуће ми диурне исправно примио“ (ДА НРС, ЗМПЦ, Смедерево 3 августа 1839).